

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATION

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

2015

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 20.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Memorandumu leyi yo va xiletelo eka vakoreketi.
- Memorandumu yi ta kaneriwa na swipano swa vakoreketi va swifundzankulu ku nga si sunguriwa ku koreketa etindhawini to hambanahambana.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

1. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, ku koreketiwa nhlayo yo sungula eka leti languteriweke. (**Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.**)
2. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (swithokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi ntsena leswo sungula.
3. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE SWA B NA C, koreketa nhlamulo leyo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana. Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka xiyenge xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku mukamberiwa u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
4. Loko mukamberiwa a nyika tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi va ka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi landzelaka.
5. Loko tinhlamulo ti nga nomboriwangi hi mfanelo, koreketa ku ya hi memorandumu.
6. Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi koreketi.
7. **XIVUTISO XA XITSALWANA**
Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xitsalwana xi lehile ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani mi kana na vakoreketinkulu (*senior markers*).
8. **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
9. Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, **a nga xupuriwi.** Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO NA MATITWELO (*open-ended questions*), a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
10. Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 1: XITSALWANA****A swi tshamisekangi – MM Marhanele****A1.1: SWITSUNDZUXO**

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwisiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo. Mukamberiwa a nga ha tirhisa yin'wana mintila handle ka leyi yi nyikiweke, ntsena loko a ta va a hlamurile xivutiso hi mfanelo.
- Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 7 ku koreketa xivutiso lexi.

A1.2: TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

- Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi ku cinca loku nga kona ka matshamelo ya swilo.
- Vana va tikisela vatswari va vona hi leswi va nga va yingisiki.
- Ku va n'wana a dyondzile a ku na lexi hi nga vulaka leswaku dyondzo yi n'wi hundzurile hi xona.
- Hambu ku ri etikerekeni, ndzhuti wa kereke a wa ha ri kona.
- Eswibedhlele na kona vaongori a va ha khomi vavabyi hi mfanelo.
- Varhangeri lava va hlawuriweke hi vaakatiko na vona va le ku dyeleni va ri karhi va voniwa hi lava va va hlawuleke.
- Loko swilo a swo va xileswi a swi ri xiswona khale un'wana na un'wana a a ta enetiseka.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 07
X&R = 03

(TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 7. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU**Tshengwe ra lerhisa – MM Marhanele**

- 2.1 Mutlhokovetseri u le ku vilerisiweni hi vavanuna lava va tekaka vasati vo tala eka minkarhi ya sweswi hi ku va swilo swi durha.√√ (2)
- 2.2 Ri kombisa ku tala ka vavasati lava va tekiwaka.√ (1)
- 2.3 Mutlhokovetseri u kombisa leswaku ku teka vasati vo tala a swi lulamile eka minkarhi ya khale hikuva swakudya a swi tele swinene swi huma emasin'wini.√√ (2)
- 2.4 Xigego lexi xi hlamusela leswaku muti lowu wu nga na vasati vo tala wa tika swinene ku wu phamela.√√ (2)
- 2.5 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga n'wi tsundzuxa leswaku a nga tinghenisi eka ku tekiwa na/teka vasati vo tala hikuva u ta va a tivangela swiphiqu.√√ (2)
- (Amukela na matitwelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 2.6 Ntlhaviketo lowu wu tiyisisa leswaku nkarhi wo va vavanuna va teka vasati vo tala wu hundzile, naswona a ku nga nyikaniwi swilo swo durha.√ (1)

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 3: XIMBANGU****N'wini wanga - M Malungana**

- 3.1 Ku va ku sunguriwa rito 'Tatana' hi letere lerikulu swi kombisa leswaku mutlhokovetseri a nga vulavuli hi mutswari wa yena wa xinuna, kambe u kongomisa eka Xikwembu.√√ (2)
- 3.2 Swi kombisa ku tala ka swihoxo leswi mutlhokovetseri a swi endlaka.√ (1)
- 3.3 Mbuyelelo lowu wu tiyisisa/tshikelela vuxaka lebyi nga kanakanisiki lebyi nga kona exikarhi ka munhu loyi na Xikwembu.√ (1)
- 3.4 Mutlhokovetseri a nga ya ekerekeni a ya hlangana na van'wana, a ta twa rito ra Xikwembu, a khongela ku kondza Xikwembu xi n'wi rivalela swidyoho swa yena.√√ (2)
- 3.5 Mutlhokovetseri u kombisa leswaku swin'wana swa swihoxo leswi a swi endlaka u swi endla a nga swi voni na leswaku u le ku hoxeni.√√ (2)

- 3.6 Vito na hungu ra xitlhokovetselo swi yelana hi leswi mutlhokovetseriwa a langutekaka a ri loyi a kombelaka Xikwembu leswaku xi teka vulawuri hinkwabyo hi ku n'wi rivalela eka leswi a swi endleke.√√/Vito ra xitlhokovetselo i 'N'wini wanga', kasi xitlhokovetselo xi vulavula hi munhu loyi a dyohaka a ri karhi a swi tiva ku Xikwembu hi xona n'wini wa hinkwaswo ku katsa na yena, naswona xa n'wi rivalela loko a dyohile handle ko n'wi landzula.√√

(2)
[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 4: XIMBANGU****16 JUNE 1976 – MD Ndobe**

- 4.1 Mutlhokovetseri u vulavula hi nyimpi leyi a yi ri kona exikarhi ka vantshwa va Vantima na mfumo wa xihlawuhlawu. Vantshwa a va nga enetisiwi hi timhaka to karhi leti a ti ri ta mfumo lowu. Vantshwa lava a va nga ri na swo lwa hi swona loko Valungu va tirhisa swibamu. Ku vile na muntshwa loyi a nga lahlekelana hi vutomi loko van'wana va balekerile eka matiko yo hambanahambana.√√
- 4.2 Xivulavulelo lexi xi hlamusela leswaku jaha leri a ri ri na vutivi swinene hi swilo leswi swi humelelaka hi nkarhi wa ku tshikeleriwa ka Vantima hi mfumo wa xihlawuhlawu.√√
- 4.3 I ku tshikelela/tyisisa na ku va a komba ku ka a nga tivi no twisisa xivangelo xa leswi swi nga humelela eka siku leri.√√√
- 4.4 Va ka Ntimeni va swarha ku tlurisa.√/Ntila wa 25.√
- 4.5 Riencisi leri ri kombisa ku hundzuka ka swilo hi ku hatlisa.√
- 4.6 Thoni leyi kombisaka ku vilela/xivilelo.√/Yo ka yi nga tsakisi.√/Yo kombisa ku tsana.√

(2)

(2)

(3)

(1)

(1)

(1)

[10]

NA

XIVUTISO XA 5: XIMBANGU**Ri xile – SJ Malungana na MT Babane**

- 5.1 Mutlhokovetseri u hlohlotela vanhu lava va va nga lo tshama va nga tirhi leswaku a va yimayime va lava mintirho leswaku va ta tisusa vusiwana.√√ (2)
- 5.2 Mafehle-fehle na switshongo swi na venyi.√/Ntila wa 5.√ (1)
- 5.3 Ntila lowu wu hlamusela leswaku hi laha lava va pfumalaka va dyaka kona.√ (2)
- 5.4 Mukamberiwa u ta kombisa ku yima kumbe ku hambana na wona, ivi a seketela. Xikombiso: Ndzi yima na wona. Marito lawa ya kombisa ku hlohlotela. Ku tsundzuxiwa evuton'wini i swa nkoka a xi kona xa mahala lexi xi nga ta ta munhu a lo tshama.√√
- A ndzi yimi na wona. Marito lawa ya kombisa ku khovolela, kutani ya endla munhu loyi a chava ku famba a lava ntirho hikwalaho ka swivulavula swa vanhu.√√
- (Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)
- 5.5 U hlamusela leswaku lava va pfumalaka swo tihanyisa va tiphina ntsena loko va etelele navusiku hikuva va va va ri eku wiseni ku tlula nanhlikanhi laha va faneleke ku yimayima va ri karhi va kombela swo miyeta nyoka.√√ (2)
- 5.6 Xithathelo lexi xi hlamusela leswaku ku na vanhu lava va tiphinaka hi ku va va fumile ku tlula mpimo.√ (1)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 7	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontlha yo hambanahambana; lama seketeriwake hi ku hetiseka hi xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi mfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xitlhokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.
XIVUMBEKO NA RIRIMI	-Xivumbeko xa nkhaqato -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo, mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkhlukelano lowunene wa mavonelo. -Nkhlukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkhlukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansu swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.
MAAVELO YA TIMARAKA	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1

XIYENGE XA B: NOVHELE**XIVUTISO XA 6: XITSALWANA****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- Mavulavulelo yo biha ya Hlongwane loko a vulavula na Sasavona ya endlile leswaku Sasavona a tsandzeka ku tikhoma.
- Ku vile na vukhamba byo yiviwa ka cheke ya ntirho ehofisini ya Nyeleti efemeni ya PPE erhavini ra le Giyani hi Hlongwane leswaku ku ya hakeriwa swikweleti swa Chavalala eka OK, xikongomelonkulu ku ri leswaku Chavalala na Nyeleti va ta hlongoriwa entirhweni hikwalaho ka vukhamba.
- Nyeleti u khomiwile a ya etlela exitokisini hi Mugqhivela na hi Sonto, kutani Sasavona a kombela eka Maceke ku ya ekhoto hi Musumbhunuku leswaku a ta ya seketela Nyeleti tanihileswi a ku ri siku ro tengiwa ka nandzu wa yena.
- Loko a suka ekhoto u tlhelerile entirhweni laha Nsatimuni a nga n'wi byela leswaku Hlongwane u n'wi hlundzokerile a tlhela a ya n'wi pota eka mininjhere Brooks hi ku va a nga ri kona entirhweni.
- Sasavona u landza Maceke leswaku va ya ehofisini ya Hlongwane leswaku a ya n'wi hlantswa vito tanihileswi a a kume mpfumelelo eka yena, laha Hlongwane a holovelaka Sasavona swinene ku fikela laha Sasavona a tsandzekaka ku tikhoma a ttherisela kutani Hlongwane a ya a ya mangala eka Brooks.
- Loko Brooks a vitanile Sasavona leswaku a ta kuma ntiyiso wa mhaka, Sasavona u hlamusela hinkwaswo swo biha leswi Hlongwane a nga va khomisa xiswona efemeni. Leswi swi endlile leswaku Brooks a vitana vatirhi hinkwavo hi siku leri landzelaka leswaku a ta kuma ntiyiso wa leswi swi nga vuriwa hi Sasavona.
- Kunene vatirhi va fikile va tiyisisa leswi vuriweke hi Sasavona, hi swona leswi endleke leswaku Sasavona a vula marito lama nga eka ntshaho.
- Loko nandzu wa vukhamba bya cheke wu lavisisiwile ku kumekile leswaku Chavalala na Nyeleti va basile, muyivi wa cheke i Hlongwane loyi a nga vuya a pfaleriwa ekhotsweni.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 15****X&R = 10**

(TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 20. TIMARAKA TA XIVUMBeko NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 7: XIMBANGU**MULUNGUNTIMA – Khosa TH**

- 7.1 Ehofisini ya Hlongwane.√/Efemeni ya PPE eGiyani.√ (1)
- 7.2 I xa vuhlanganisinkulu.√ (1)
- 7.3 Hileswi Chavalala a a tirha hi ku tikarhata, kutani Hlongwane a a ehleketa leswaku u ta n'wi tekela xitulu xa vuseketeri bya mininjhere.√√ (2)
- 7.4 venga no sola Chavalala.√/D.√ (1)
- 7.5 Chavalala a a fanele ku hamba a famba na Hlongwane na vanghana va yena va ya nwa byalwa no oxa nyama enhoveni/emixanatsini, va bula hi leti na letiya ta xinuna.√√ (2)
- 7.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ina xa humelela. Ha swi twa eka mahungu ya swiyanamoya na le ka maphephahungu va ku varhangeri van'wana va xanisa vatirhikulobye lavo tirha hi ku tikarhata hikuva va va teka va ri nxungeto lowukulu eka vurhangeri bya vona.√√√ (3)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (3)
- 7.7 U vurile leswaku Chavalala u ta entirhweni a pyopyiwile.√√ (2)
- 7.8 A nga ha tiphini hikuva Nyeleti na Chavalala lava a a ehleketa leswaku va ta hlongoriwa entirhweni hikwalaho ka vukhamba bya cheke a va ha hlongoriwangi, a va ta entirhweni, se a a chava leswaku endzhaku ka vulavisisi bya vukhamba lebyi swi nga ha kumeka leswaku hi yena a nga yiva cheke.√√/A a chava Mathebula hi ku a n'wi tshembise ntirho a tlhela a nga n'wi tholi.√√ (2)
- 7.9 I Nsatimuni.√ A a tumberile exikamaranini lexi a va veka eka xona mikukulu.√ (2)
- 7.10 Hileswi Hlongwane a a n'wi tshikisile ntirho eka *The Summit News* hi ku n'wi tshembisa leswaku u ta n'wi thola ePPE loko Chavalala a ta va a hlongoriwile entirhweni, kutani Mathebula a a vilerisiwa hi ku vona a nga pfi a thoriwa no vona Chavalala a nga hlongoriwi entirhweni wa yena.√√ (2)
- 7.11 A xi tumbeta vito ra xona hikuva a xi rhumiwile hi Mathebula na Hlongwane leswaku xi ya hakela swikweleti swa Chavalala eka OK hi cheke leyi Hlongwane a a yi yivile efemeni ya PPE ehofisini ya Nyeleti leswaku loko Nyeleti a ta hlongoriwa entirhweni le femeni ku ta thoriwa xona.√√ (2)
- 7.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A nga endlangi kahle hikuva loko nandzu wa vukhamba wu lavisisiwa ku ya emahlweni na yena u khomiwile a ya pfaleriwa exitokisini.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)

- 7.13 U yile eka Homu eka n'anga Xingovenana (Ngobeni) leswaku yi ya n'wi yimayima.√ (1)
- 7.14 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumaka eka endlelo ra Mukhari. Xikombiso: Ndzi dyondza leswaku swa laveka ku yima na ntiyiso handle ko va ndzi kuceteriwa hi mavulavulelo na mavonelo yo biha ehenhla ka vanhu lava pfumalaka nandzu.√√
- (Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

[25]

KUMBE**XIVUTISO XA 8: XITSALWANA****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- Mavito ya vana va ka Tlhomandloti ya fambelana na leswi ya vulaka swona eka masiku hinkwawo. Nyiko i sagwadi leri munhu a nyikiwaka rona hi munhu un'wana yi ri ndlela yo hoyozela kumbe ku komba rirhandzu leri a nga na rona eka munhu loyi a n'wi tsakelaka kumbe a n'wi rhandzaka. Madambi i swilo swo hlamarisa leswi nga humelelaka munhu wo karhi, ko tala ku va ku nga ri leswinene.
- Vito ra Madambi ri fambelana swinene na leswi a hlamuseriwaka a ri xiswona eka tsalwa. Ku tlhariha ka yena ku tlula mpimo eka swa tidyondzo swi n'wi endla a va munhu wo hlamarisa leswi swi fambelanaka na vito ra yena.
- Loko a ri ekholichi ya N'walungu u vilerisiwa hi ku va a tluriwa hi vadyondzi vambirhi kutani u byela tata wa yena leswaku u le ku lavisiseni ka leswi swi endlaka leswaku va n'wi tlula.
- Futa leri Madambi a nga na rona ri hlamarisa vanhu lavo tala. Hi ku va a nga ri na mhaka na ku tibasisa swi endla leswaku a thyiwa na mavito yo hambanahambana lama fambelanaka na futa ra yena.
- Vumunhu bya Madambi lebyo tiya na ku sihalala bya hlamarisa na byona, byi fambelana na vito ra yena. Swi teka nkarhi wo leha tata wa yena a n'wi alerile ku tekana na Soluka ntombi ya Muqhoza, rirhandzu leri a nga na rona eka Soluka a ri cinci. Leswi swi tikombile loko tata wa yena a lovile, u tlhelerile eka murhandziwa wa yena Soluka va ya pfluxeta rirhandzu hi vuntshwa.
- Vito ra Nyiko tanihi sagwadi leri ri nyikiwaka munhu ku ri ndlela yo komba rirhandzu kumbe ku tsakela, a swi ri tano na le ka ndyangu wa Tlhomandloti tanihileswi a a tekiwa a ri xiluva xa ndyangu. Loko N'wa-Basani a kuma Tlhomandloti a ha ku heta ku hlaya papila ra Madambi, u ri swi lo yini ka tata wa Nyiko, leswi swo ka swi nga talangi na ku toloveleka. Wanuna kumbe wa xisati u tala ku fundzhiwa hi vito ra mativula ya yena. Leswi swi komba kahle leswaku Nyiko a ri ri sagwadi hakunene.
- Ku teka nhwana wa Mutsonga swa ha tiyisisa ku va yi ri nyiko hakunene. Leswi swi tikomba na hiloko Tlhamandloti a vulavula na Madambi hi mhaka ya Soluka. Tlhomandloti u boxe leswaku va tele vanhwana va Vatsonga, a a hlawule un'we a teka yena, ku nga ri ku ya n'wi tekela n'wingi loyi a nga ta thyakisa ngati ya ka Tlhomandloti.

- Kasi Nyiko yena u tiyisisa ku endla ku navela ka tata wa yena hi ku ya dyondzela vufundhisi. Tlhomandloti a a tsaka hi swona loko Nyiko a dyondzele vufundhisi hambileswi a nga vula siku rin'wana loko a hlamula papila ra yena, a nga te loko u ri mufundhisi u komba lava u va rhangelaka hi rintihlo lomu va faneleke ku ya kona loko wena u cingele eka rin'wana tlhelo, laha a swi khovolela n'wana wa yena hi swa vufundhisi leswi nga vuya swi n'wi tikela.
- Hi ku leteriwa hi leswi nga kaneriwa, swa tikomba leswaku mavito ya vafana lava ya na nkoka wo karhi endyangwini wa ka Tlhomandloti na le ka vutomi bya vona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (✓), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 20. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 9: XIMBANGU****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

- 9.1 Ekholichi ya N'walungu.✓ (1)
- 9.2 Ntlhanu.✓ (1)
- 9.3 Mapapila ya Madambi a ya komba ku vupfa ka miehleketo na vukulu bya yona kasi ya Nyiko a ya talele hi vuhlangi na ku komba ku va a nga si tiyilela emiehleketweni.✓✓ (2)
- 9.4 Marito lawa ya hela hi ku khovolela Nyiko hikwalaho ko tsandzeka ka yena ku hlula ndzingo wa N'wa-Mdanisi kutani a nga ha vanghi xikombiso lexinene eka kereke ya yena kun'we na le ka vanhu.✓✓✓ (3)
- 9.5 Swi ndzi tsundzuxa leswaku tata wa vona u va langutela leswaku va tlula hinkwavo eka hinkwaswo.✓✓ (2)
- 9.6 Bvuma✓ na Xingange.✓ (2)
- 9.7 U tikumile a ri eku xiririkeneni ka mihloti ya ntsako hi ku vona ku kula na ku tiyimisela ka n'wana wa yena eka swa dyondzo.✓✓ (2)
- 9.8 I Mufundhisi Tlhomandloti.✓ (1)
- 9.9 A ku ri ku tengisiweni ka Nyiko hi ku va a onhile N'wa-Mdanisi kutani a a swi tiva leswaku ku ta va na nxupulo loko o kumeka a ri na nandzu.✓ (1)

- 9.10 A xi hundzukile xi nga ha lavi ku tirha hi milawu na ntiyiso leswi a xi swi chumayela masiku hinkwawo. Kambe sweswi hi ku va ku dyohile n'wana wa xona a xi lava leswaku a tweriwa vusiwana.√√ (2)
- 9.11 Xi lava leswaku va titwa va ri rixaka rin'we leri twisisanaka na ku twelana vusiwana.√√ (2)
- 9.12 A xi ri xa leswaku Nyiko a rivaleriwa na ku tweriwa vusiwana.√ A ndzi ta va ndzi nga xi nghenisangi hikuva a ndzi ta va ndzi tiva leswi nawu wa vafundhisi wu lavaka swona.√√/A ndzi ta va ndzi xi nghenisile hikuva ndza swi tiva leswaku ndzhwalo va ringetela emakatleni.√√ (3)
- 9.13 Xi lovile hi mbitsi.√ (1)
- 9.14 U nga tshembi munhu hikuva loko timhaka ti khumba yena u lava leswaku milawu yi cinca.√√ (2)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25****KUMBE**

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 10: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Mhaka ya switokofela ya pfuna eka minkarhi yin'wana, kasi hi hala tlhelo a yi kahle.

- Matanato u rhamba lavan'wana ku ya exitokofeleni, u seketeriwa na hi Xilumuni kambe Mavhavaza a nga yimi na yona mhaka leyi.
- Exitokofeleni mutshamaxitulu u hlayetela mabyalwa hinkwawo lama nga kona lawa mavito ya wona ya kombaka leswaku byalwa bya kona byi na khombo. Xikombiso: Xikhilimikhwiki, badamandzikusecha.
- Mutshamaxitulu u kombisa leswaku na tintombi to bula na tona ti kona ti lo tala laha a nga boxa na mavito ya tona.
- U hlekula na vavanuna lava chavaka ku burisana na vaxisati.
- Matanato u rhumela Malisetlhana eka Mavhavaza kambe Mavhavaza a nga n'wi gangisi, u bula na yena timhaka leti na letiya.
- Matanato wa tibusu hi ku va a tiphina hi vutomi, a komba na leswaku Rhoda u vula leswaku u fanele a nga yi ekaya a etlela eka vona.
- Loko va n'wi tsundzuxa hi ta mali wa va konyolola a vula leswaku yena a hi xihlangi.
- Matanato u sala a biwa na ku tekeriwa mali hi vatsotsi. Va n'wi tekela na swiambalo a kala a lomberiwa swin'wana hikuva a va n'wi siye a ambale manghilazi ntsena.
- Hi ku languta leswi swi nga humelela Mavhavaza, swa tikomba leswaku nkarhi wun'wana mhaka ya switokofela yi nga nghenisa munhu ekhombyeni.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 20. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**XIVUTISO XA 11: XIMBANGU****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – Mahatlane AD**

- 11.1 Eka Mayimayi.√/Ehositele.√ (1)
- 11.2 Xikhogolo.√ (1)
- 11.3 Xihangalasi.√ A a yile eka Mavhavaza a ya vula leswaku u landzile nsati wa yena Topisa kutani a lumiwa hi timbyana.√ (2)

- 11.4 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta va ndzi nga yangi hikuva munhu loyi ndzi n'wi landzelelaka hi mina ndzi nga teka xiboho xo n'wi landzula.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (1)
- 11.5 A a ku ri vunwa bya leswaku yena a nge tlheleli eka vavasati va Machangana hikuva va na futa naswona i swiphukuphuku.√ (1)
- 11.6 Ku rhandzana na n'wana wa buti wa yena.√//Ku lan'wa nsati hi ku vula leswaku u nwa ngopfu byalwa.√//Ku venga vavasati va Machangana.√
(Timhaka timbirhi ntsena.) (2)
- 11.7 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya wena. Xikombiso: A ndzi ta hambana na yena hikuva leswi mina na yena a hi ta va hi ri ku swi endleni a swi ta va swi ri nhlamba.√√
(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)
- 11.8 N'wa-Mbuvani.√//C.√ (1)
- 11.9 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ku va na vutihlamuleri swa pfuna evuton'wini.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 11.10 Xitlhangoma.√ A va ri Vamakwavo.√ (2)
- 11.11 A swi tirhekangi hikuva nuna wa N'wa-Xirhami u vuyile ekaya hikwalaho ka leswi a a swi kumile leswaku u rhandzana na n'wana wa buti wa yena.√√//Swi tirhekile hikuva Matanato u hetelerile a vuyile ekaya.√√ (2)
- 11.12 A hi ntiyiso. Matanato a a nga vuyi ekaya hikwalaho ka ku yengiwa hi vavasati va le madorobeni.√√//A hi ntiyiso hikuva a a tsakisiwa hi vutomi bya doroba ku nga ri ku xanisiwa hi nsati wa yena N'wa-Xirhami.√√ (2)
- 11.13 A a ri munhu wo rhandza byalwa ku tlula mpimo naswona a a tikomba a nga ri na xichavo, a a rhanga a vulavula vavanuna va nga si boxa xikongomelo xa vona.√√ (2)
- 11.14 Loko hinkwavo va khomiwile Matanato u lan'wile ntirho kasi Mavhavaza u tiyiserile hi ku va a lava ku tekisiwa pasi.√√ (2)
- 11.15 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta n'wi byela ku hambana na byalwa a hlayisa muti wa yena.√√
(Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 12: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- Loko a ndzi vile na nkateko wo va xaka kumbe munghana wa Boneka a ndzi ta va ndzi n'wi nyikile switsundzuxo leswinene swa mahanyelo leswaku a nga tikumi a ri eka xiyimo lexi a nga eka xona xo xaniseka.
- A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a xixima no khensa sesi wa yena N'wa-Vusika loyi a a tiyimiserile ku n'wi hlayisa hi ku va a n'wi susa eka xiyimo xa vusiwana lexi a a ri eka xona.
- Leswi Boneka se a a xile emahlweni endzhaku ka ku khomba, a ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tiehleketelela swa vumundzuku bya yena laha a a fanele ku ala ku famba na Xikweni eJoni.
- Boneka a a fanele ku ala hi mbilu ya yena hinkwayo loko sivara wa yena Xikweni a n'wi gangisa hambiloko a n'wi chuhisetela hi ku vula leswaku loko a ala ku n'wi ganga u fanele a hakela mali leyi a khombisiweke hi yona.
- Xin'wana kambe loko Xikweni a sungula ku n'wi gangisa a a fanele timhaka to tani a nga tshamangi hi tona kambe a ti tivisile sesi wa yena N'wa-Vusika handle ko heta nkarhi.
- Boneka a a fanele a ringetile tindlela hinkwato to suka eJoni a tlhelela ekaya loko sivara wa yena Xikweni a sungula timhaka to n'wi gangisa.
- A a fanele a komba rirhandzu leri hetisekeke eka Khetani na Khegu tanihileswi a a va ri vana va sesi wa yena N'wa-Vusika.
- A ndzi ta va ndzi n'wi tsundzuxile leswaku a tshika timhaka to rhandza rin'angan'anga/xin'angan'anga.
- Loko ndzi swi kotile ku nyika Boneka switsundzuxo leswi a a ta va a hanyile kahle, a tlhela a tikumela na nuna loyi a a ta va a n'wi rhandza no n'wi hlayisa handle ko endla vusopfa byo tekela sesi wa yena nuna.

MAAVELO YA TIMARAKA:**V = 15****X&R = 10**

TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 20. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 13: XIMBANGU**VUKOSI I MBERHA – Ndlovu P**

- 13.1 I va ka Xitlhangu.√ (1)
- 13.2 Hi le kaya ka Boneka eBushbuckridge.√ (1)
- 13.3 Hileswi mana wa yena Boneka a a nga hanyisani kahle na vamakhelwana va ka Xitlhangu. Siku rin'wana u va tsonile R10,00 a va byela leswaku ekaya ka yena a hi le bangi.√√ (2)
- 13.4 A a bihile emirini naswona masiku yo va a ya kuma n'wana ya fikile.√ Loyi a nga n'wi bihisa emirini i Matandzeni.√ (2)
- 13.5 A a nga swi lavi leswaku a ya hundzuka hlonga hi ku tirhisiwa hikuva muti wa ka Matandzeni wu kule swinene.√ (1)
- 13.6 Boneka u tshama a tsona muakelani wa vona khume ra tirhandi, a vula leswaku a hi yena bangi. Loko Bodzani a twa ku vava, Boneka a nga yi eka maxaka ya yena kambe u rhumile Gwirhani leswaku a ya kombela muakelani loyi leswaku a ta heleketa Bodzani etlilniki kutani muakelani a nga va ngi na xikhomela, u va pfunile.√√√ (3)
- (Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (3)
- 13.7 Ekaya ka Khetani ePhalaborwa.√ (1)
- 13.8 Boneka na vana va yena a va komberile ku rhurheriwa ekaya ka Khetani kutani N'wa-Vusika, N'wa-Vukwele na Khegu va ala, va va hlongola tanihi timbyana.√√ (2)
- 13.9 Mutirhelamfumu a a va hlongorile endlwini ya Boneka ya le Bushbuckridge.√√ (2)
- 13.10 Boneka a a hlongorisile N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele evukatini, a tlhela a xanisa Khegu na Khetani. Kutani namuntlha hi yena a hlongoriwaka, se u twa ku vava.√√ (2)
- 13.11 A a nga tirhi, timali leti a a ti yivile eka nuna wa yena Xikweni.√/C.√ (1)
- 13.12 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta va ndzi yile√ ndzi ya kombela rivalelo hikuva endzhaku ko humesiwa endlwini hi mutirhelamfumu a ndzi ta va ndzi hlangane nhloko ndzi nga ri na ka ku ya kona.√√ (3)
- A ndzi ta va ndzi nga yangi√ hikuva a ndzi ta tsundzuka mona lowu ndzi va endleleke wona kutani ndzi khomiwa hi tingana.√√ (3)
- (Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (3)
- 13.13 Mubedo na nhundzu yin'wana ya le ndlwini u swi xaviserile muchayeri loyi a va heleketeke ePhalaborwa hi R1 000,00.√√ (2)

13.14 Mavulavulelo lawa ya kombisa ku xaniseka loku Boneka a a ri na kona loku pimanisiwaka na ku tiphina ka yena loko a ha ri na mali leyi a yi yiverile Xikweni.√√

(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.)

(2)
[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: Kasi rona hi rihi?

- Khangela na vanghana va yena Mafada, Jele na Thomas a va nghena xikolo eRisinga, a va endla ntangha khume.
- Thomas na Jele a va nga xi lavi xikolo hambu ku ri ku hlaya tibuku a va nga swi rhandzi hikuva a va tinyiketerile eka ku nwa byalwa na ku tlanga.
- Minkarhi yo tala a va nyenga exikolweni va ya tshama etindhawini to xavisela byalwa eka tona kwala lokhixini.
- Lexi a xi endla leswaku va nga tsakeli ku nghena xikolo i ku va Mafada a vula leswaku yena u na vanghana lava tirhaka eka xiyenge xa swa swikambelo kutani u to xava maphepha ya xikambelo.
- Nkarhi wa xikambelo wu vuyile wu fika kutani phepha leri a ri tsariwa eka siku rero ra *Agricultural Science* a a titeka a ri na rona.
- Loko masiku yo tsala ya tshinela a a tikuma a ri karhi a bela enhlokweni leswi a swi ri eka phepha leri a a ehleketa leswaku hi rona.
- Loko va fika exikolweni mixo wolowo u komberile eka mudyondzisi ku pfuxetisa vadyondzikulobye kutani a n'wi pfumelela.
- Nkarhi wo tsala wu vuyile wu ta fika kutani loko a pfula phepha leri va nga nyikiwa rona u kumile leswaku a swi yelani helo na leswi swi nga eka phepha leri a a xaviseriwile rona.
- U vuyile a kavanyeta xikambelo hi ku vula leswaku a hi rona kutani lavan'wana na mulanguteri va lava ku tiva leswaku leri ri nga rona hi rihi.
- Hi ku va timhaka ti vile hi mukhuva wolowo, marito ya Khangela ya vile ntiyiso leswaku u nga xava phepha u tlhela u ehleketa leswaku hi rona ra ntiyiso kasi wa tixisa.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15

X&R = 10

TSUNDZUKA: U NGA VEKELI TIGWAJU (√), KOREKETA KU YA HI RHUBIRIKI LEYI YI NGA EKA PHEJI YA 20. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.)

[25]

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: I mhangu ku tilavela!**

- 15.1 A wu ri nkwetlembetano.√/A va holova.√ (1)
- 15.2 Hiloko Ella a ta va a byerile Bayizani leswaku a nga ha laveki emutini wa yena loko timhaka ti nga ha n'wi fambelangi kahle eka majistarata.√√ (2)
- 15.3 Bayizani u vuyile a famba ku ya hilaha a a lerisiweke hakona.√√ (2)
- 15.4 Na le kaya/ndyangwini wa yena.√ (1)
- 15.5 Bayizani a a dyiwe hi nandzu eka majistarata kutani a humesiwa endlwini ya yena leswaku ku ta sala ku tshama nsati na vana. A a tekeriwile na movha.√√ (2)
- 15.6 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena. Xikombiso: Ina. A a xisetela nsati wa yena hi masiku loko a huma eka Ella hi ku vula leswaku movha a wu n'wi onhakerile.√√/A a lo tivangela swona hi ku endla mhaka ya vuphukuphuku.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.7 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena. Xikombiso: E-e, u endlile timhaka leti hinkwato a ri karhi a swi tiva leswaku a ti lulamangi.√√/E-e, a yi ri mhaka yo tilavela yona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.) (2)
- 15.8 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Va kona lava hlongoriwaka emakaya ya vona hikokwalaho ka vudlakuta.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama wisisekaka.) (2)

NTLANGU: ... ti le tilweni!

- 15.9 A a vuya hi le yunivhesithi ya Ongoye.√ (1)
- 15.10 Nokuthula√ na Lulu.√ (2)
- 15.11 Chinghisa se a a hlundzukile ku tlula mpimo.√√ (2)
- 15.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta va ndzi tlhelerile ekaya hikuva na mina siku rin'wana a swi ta ndzi humelela.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (2)

15.13 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi nga ta swi pfumela hikuva na loko ndzi ta evukatini bya mina a ndzi tisiwangi hi papila, ku lo tshamiwa ehansi ku burisaniwa ku kondza ku va na ku amukelana.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.)

(2)

15.14 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xikombiso: E-e, a a fanerile a lo tshama na vasati va yena ekaya hivambirhi.√√/ E-e, a a fanerile a lo tshama na vona hinkwavo ehansi va burisana hindlela ya ximunhu.√√

(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana matitwelo lama twisisekaka.)

(2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80

**XIYENGE XA B NA XA C: RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA XITSALWANA XA NOVHELE NA NTLANGU
[TIMARAKA TA 25]**

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI	12–15	9–11	6–8	4–5	0–3
Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. TIMARAKA TA 15	-Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15 -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13 -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontha yo hambanahambana; ya seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hi ndlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo laya twalaka ya nyikiwile, kambe ya nga ri hinkwawo lawa ya seketeriweke hi ndlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ya seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo mantsongo ngopfu lama faneleke. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ya tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBEKO NA RIRIMI	8–10	6–7	4–5	2–3	0–1
Xivumbeko, nkholuko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. TIMARAKA TA 10	-Xivumbeko xa nkhaqato -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ya tumbuluxiwile no andlariwa hi mfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkholukulano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkholukulano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkholukulano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hi xitalo ya lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ya na nkholukulano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleko wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkholukulano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMRAKA	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4